

Kansenongelijkheid in het onderwijs: met de blik op het oosten

dr. Natascha Notten & dr. Marleen Kieft

Lectoraat Gezonde Samenleving

Hogeschool Windesheim Zwolle

April 2022

Deze publicatie van Windesheim valt onder een Creative Commons Naamsvermelding 4.0 Internationaal-licentie. Dit betekent dat de kennis uit deze publicatie hergebruikt mag worden als basis voor de ontwikkeling van nieuwe kennis mits de naam van de auteur en/of Windesheim hierbij vermeld wordt.

Inleiding

Onderwijsongelijkheid is een hot topic, zeker sinds de covid-19-crisis uitbrak. Maar het is geen nieuw probleem. De kloof tussen onderwijskansen van kinderen en jongeren is al decennia lang een bron van zorg. Er is al veel inzicht verzameld door onderzoekers op dit gebied en er zijn allerlei beleidsinitiatieven en interventies opgezet om de kloof te dichten. Maar onderwijsongelijkheid blijkt een hardnekkig fenomeen, waaraan verschillende mechanismen ten grondslag liggen. En in die mechanismen spelen weer verschillende factoren en betrokkenen een rol – van leraren tot ouders en intergenerationele overdracht. Een wat minder bekende of onderbelichte oorzaak van kansenongelijkheid is de regio waarin iemand woont. In het westen zijn de kansen op een “hoger onderwijsadvies” en op “hoog opgeleide banen” – oftewel meer theoretisch dan praktisch gericht onderwijsadvies en werk – bijvoorbeeld groter dan in het noorden of oosten van het land. Als het gaat over onderwijsongelijkheid is de aandacht vooral gericht op de (groot)stedelijke omgeving, met name in het westen van Nederland. Over de invloed van het opgroeien in een landelijk gebied op de onderwijskansen van kinderen weten we nog niet zo veel. In dit verkennende onderzoek richten we ons op de regio Oost-Nederland. Het doel van dit onderzoek is om door deskresearch en enkele interviews meer zicht te krijgen op de onderliggende mechanismen van kansenongelijkheid in het onderwijs en op de vraag of onderwijsprofessionals in Oost-Nederland die mechanismen herkennen en hoe zij daar mee omgaan. We onderscheiden vijf factoren die verschillen tussen stad en platteland en zijn hierover in gesprek gegaan met vier onderwijsprofessionals in Overijssel en Gelderland. Deze working paper vormt een handvat voor verder onderzoek naar en gesprekken over onderwijsongelijkheid in de regio Oost-Nederland.

Deskresearch

We voerden een beknopte deskresearch uit om antwoord te vinden op de vraag: welke factoren hebben invloed op de onderwijskansen van kinderen die opgroeien in stedelijk gebied vergeleken met kinderen die opgroeien in landelijk gebied?

We zochten met de zoektermen ‘gelijke kansen onderwijs stad platteland’ en ‘gelijke kansen onderwijs stad dorp’ en selecteerden uit de webresultaten de relevante informatie uit praktijk- en beleidsgerichte onderzoeksrapportages. Op basis van deze analyse kunnen we vijf factoren formuleren die een rol spelen bij verschillen in de kansenongelijkheid tussen leerlingen die naar school gaan in een stedelijke omgeving en leerlingen die naar school gaan in een landelijke omgeving.

1. Beschikbaarheid voorzieningen

Leerlingen gelijke kansen bieden betekent dat alle leerlingen – zowel in de stad als op het platteland - toegang hebben tot dezelfde onderwijsvoorzieningen. Echter, het blijkt dat leerlingen die in plattelandsgebieden wonen, op verschillende manieren en op verschillende momenten in hun leven op dit gebied in het nadeel zijn.

- In grote delen van het land, met name in de noordelijke provincies en in Zeeland, en in iets mindere mate ook in het oosten, zijn niet alle vormen van voortgezet onderwijs op fietsafstand bereikbaar (Achterhoek VO, 2019; CBS, 2022).
- Culturele kennis en vaardigheden dragen bij aan kansen en ontwikkelingsmogelijkheden voor kinderen en jongeren (Notten, 2020). Maar veel scholen in landelijk gebied hebben een theater, museum of bibliotheek niet binnen handbereik (Bouma & Ezzeroli, 2021; Fonds Podiumkunsten, 2022).
- Een school in een stedelijk gebied heeft gemiddeld genomen meer voorzieningen zoals voor- en vroegschoolse educatie (VVE) en schakelklassen dan een plattelandsschool (Ledoux et al., 2015: p. 15).

Gebruikte bronnen:

Bouma, K. en Ezzeroli, N. (2021). Is kansenongelijkheid in het onderwijs dan toch geen randstedelijk probleem? In: *Volkskrant*, 9 april 2021.

Achterhoek VO (2019). *In beeld: Leerlingendaling in het voortgezet onderwijs*. Gedownload via www.achterhoekvo.nl

Notten, N. (2020). *Gelijke kansen door onderwijs en cultuurparticipatie/-educatie*. Kennissynthese. Utrecht: LKCA. Gedownload via www.lkca.nl

Ledoux, G., Roeleveld, J., Veen, A., Karssen, M., Daalen, M. van, Blok, H., Kuiper, E., Dijkers, L., Mulder, L., Fettelaar D. & Driessen, G. (2015). *Het onderwijsachterstandenbeleid onderzocht. Werkt het zoals bedoeld?* – Amsterdam: Kohnstamm Instituut / Nijmegen: ITS.

CBS (2022). [Statline](https://www.cbs.nl/nl-nl/achtergrond/2022/01/statline), geraadpleegd februari 2022.

Fonds Podiumkunsten (2022). [Meerjarige subsidies 2021-2024](https://www.fpk.nl/nieuws/2022/01/meerjarige-subsidies-2021-2024), geraadpleegd februari 2022.

2. Schooladviezen aan het einde van de basisschool

Kinderen uit gezinnen met praktisch opgeleide ouders en/of een relatief laag inkomen krijgen bij de overgang van basisschool naar middelbare school vaker dan gemiddeld een schooladvies dat lager is dan het advies dat past bij hun eindtoets. Dit verschijnsel doet zich voor in de grote steden, maar nog vaker in landelijke gebieden (Inspectie van het Onderwijs, 2019). In sommige gemeenten op het platteland krijgt bijna één op de drie kinderen van relatief arme ouders aan het einde van de basisschool een lager schooladvies dan het eindtoetsadvies (Kansenkaart, 2022). In niet-stedelijke gebieden komen dus meer leerlingen in aanmerking voor bijstelling van het schooladvies dan in

andere regio's. Maar scholen blijken dat niet altijd te doen: scholen in landelijke gebieden hogen hun initiële advies minder vaak op dan scholen in de steden, als blijkt dat een leerling beter scoort bij de eindtoets. Iets wat ze officieel wel zouden moeten doen (Bouma & Ezzeroli, 2021).

Gebruikte bronnen:

Bouma, K. en Ezzeroli, N. (2021). Is kansenongelijkheid in het onderwijs dan toch geen randstedelijk probleem? In: *Volkskrant*, 9 april 2021.

Kansenkaart (2022). www.kansenkaart.nl, geraadpleegd in februari 2022.

Inspectie van het Onderwijs (2019). *De staat van het Onderwijs*. Gedownload via www.onderwijsinspectie.nl

3. Verwachtingen van ouders en leerkrachten

Verwachtingen en ambities van ouders en leerkrachten zijn in plattelandsregio's anders dan in de grote stad. Een kwalitatieve studie onder 'klassieke plattelanders' in Groningen liet bijvoorbeeld zien dat zij vinden dat kinderen op school veel te veel moeten leren en dat de druk voor kinderen te hoog is. Met termen als 'gewoon' en 'gemiddeld' beschrijven ze de verwachtingen voor de toekomst van hun kinderen (Poolman et al, 2018). Ook scholen in plattelandsregio's herkennen dat fenomeen (Mulder et al., 2014). "Wat zeer vaak door de scholen wordt genoemd is dat de ouders van deze leerlingen geen hoge ambities hebben. 'Als hij maar gelukkig is' en 'mijn kind hoeft niet op zijn tenen te lopen' zijn veel gehoorde uitspraken van ouders" (p. 107)).

Ook bij leerkrachten spelen lagere verwachtingen een rol. ITS en Kohnstamm Instituut (2014) voerden uitgebreide statistische analyses uit op COOL⁵⁻¹⁸-data (COOL = Cohort Onderzoek Onderwijsloopbanen onder leerlingen van 5 tot 18 jaar). De onderzoekers vergeleken de onderwijsachterstanden van autochtone leerlingen met ouders met een praktijkgericht diploma in stedelijke gebieden, met vergelijkbare leerlingen die opgroeien in landelijke gebieden. Ze concluderen: "Op het platteland wordt de achterstand [van autochtone doelgroepeleringen] voor een relatief groot deel verklaard door de lage leerkrachtverwachtingen." (Mulder, 2014, p. vii en p.73).

Een actueel thema is het effect van schaduwonderwijs op onderwijsongelijkheid. De term schaduwonderwijs verwijst naar ouders die bijles, toetstraining of huiswerkbegeleiding inkopen voor hun kind. Het gebruik van schaduwonderwijs is de afgelopen jaren sterk toegenomen (Elffers, 2019). Het blijkt dat ouders in de Randstad vaker schaduwonderwijs inkopen dan ouders in landelijke omgeving (SEO & Oberon, 2019). Wat we ook weten, is dat de motieven van ouders voor het organiseren van bijles voor hun

kind verschillen. Zo blijken Amsterdamse ouders dat vaker dan Friese ouders te doen omdat ze hoge toetsresultaten belangrijk vinden en het vmbo voor hun kind te willen vermijden (De Vries, 2017).

Gebruikte bronnen:

Poolman, B.G., Doornenbal, J.M., Leseman, P.P.M. & Minnaert, A.E.M.G. (2018). Opvattingen en verwachtingen van moeders op het Groninger platteland. In *Pedagogische Studien* (95), 57-85.

Mulder, L., Fettelaar, D., Schouwenaars, I., Ledoux, G., Dijkers, L., & Kuiper, E. (2014). *De achterstand van autochtone doelgroepeleringen. Oorzaken en aanpak*. Nijmegen: ITS, Radboud Universiteit Nijmegen / Amsterdam: Kohnstamminstituut.

Elffers, L. (2018). *De bijlesgeneratie. Opkomst van de onderwijscompetitie*. Amsterdam: Amsterdam University Press.

SEO & Oberon (2019). *Aanvullend en particulier onderwijs. Onderzoek naar de verschijningsvormen en omvang van aanvullend en particulier onderwijs en motieven voor deelname*. Gedownload via www.seo.nl

De Vries (2017). *Schaduwonderwijs in Nederland: Motieven van ouders in de stad en op het platteland in beeld*. Masterscriptie Onderwijskunde, Universiteit van Amsterdam.

4. Lokale eisen van de arbeidsmarkt

Jongeren die afkomstig zijn uit een stedelijke omgeving schrijven zich volgens het CPB vaker in voor een universitaire opleiding, dan leerlingen op het platteland (zij schrijven zich relatief vaker in voor een hbo-opleiding). Als mogelijke verklaring hiervoor oppert het CPB het verschil in arbeidsmarktperspectief. Jongeren afkomstig uit plattelandsgebieden groeien immers vaak op in een omgeving die niet om een universitaire opleiding vraagt (CPB, 2020; Mulder et al., 2014), maar waar van oudsher juist veel vraag is naar praktijkgerichte beroepen en banen.

Gebruikte bronnen:

Mulder, L., Fettelaar, D., Schouwenaars, I., Ledoux, G., Dijkers, L., & Kuiper, E. (2014). *De achterstand van autochtone doelgroepeleringen. Oorzaken en aanpak*. Nijmegen: ITS, Radboud Universiteit Nijmegen / Amsterdam: Kohnstamminstituut.

Centraal Planbureau (2020). *Kansrijk onderwijsbeleid*. Update. Gedownload via www.cpb.nl

5. Onderwijskwaliteit

Vanzelfsprekend vraagt het bieden van gelijke kansen ook om een gelijke verdeling van kwalitatief goede scholen en leerkrachten. Er is momenteel dan ook veel aandacht voor de vraag hoe scholen en leerkrachten hun leerlingen gelijke kansen kunnen geven (zie Van den Bergh, Denessen & Volman, 2020, maar ook www.onderwijskennis.nl).

Plattelandsscholen hebben wat dit betreft te maken met beperkende factoren. Het zijn vaak relatief (heel) kleine basisscholen, die soms in kleine of afgelegen dorpen staan. Volgens de Inspectie van het Onderwijs (2019) bieden kleine scholen met minder dan honderd leerlingen iets vaker onvoldoende basiskwaliteit dan grotere scholen. De Inspectie van het Onderwijs constateert dan ook: “In niet of weinig stedelijke regio’s wordt soms de gedachte ‘in elk dorp een school’ losgelaten. Dit kan ruimte geven om gezamenlijk na te denken over het behoud van goede onderwijskwaliteit in een regio.” (De staat van het onderwijs, 2019, p.54).

Gebruikte bronnen:

Van den Bergh, L. van den, Denessen, E., & Volman, M. (red.) (2020). *Werk maken van gelijke kansen. Praktische inzichten uit onderzoek voor leraren basisonderwijs*. Zwolle: Ten Brink Uitgevers.

Inspectie van het Onderwijs (2019). *De staat van het Onderwijs*. Gedownload via www.onderwijsinspectie.nl

www.onderwijskennis.nl, geraadpleegd januari 2022

Onderzoeksvraag en werkwijze

De vijf bovengenoemde factoren spelen een rol bij verschillen in de kansenongelijkheid tussen kinderen die naar school gaan in een stedelijke omgeving en kinderen die opgroeien in landelijke gebieden. Dat roept de vraag op of onderwijsprofessionals in de regio Oost-Nederland deze factoren ook herkennen en hoe zij met deze factoren omgaan. In dit verkennende onderzoek gaan we daarom op zoek naar een antwoord op die vraag. We beperken ons daarbij tot het basisonderwijs.

Om de onderzoeksvraag ‘Herkennen professionals uit het basisonderwijs in Oost-Nederland (Overijssel en Gelderland) de bovengenoemde vijf factoren en hoe gaan zij daar mee om?’, te beantwoorden hebben we vier onderwijsprofessionals uit Overijssel en Gelderland geïnterviewd. Alle vier hebben ze professionele en/of persoonlijke ervaring met het basisonderwijs in een landelijke omgeving. Het gaat om:

1. een bestuurder van een schoolbestuur van vijf kleine basisscholen,
2. een directeur en daarnaast ook ib-er van een basisschool in een klein dorp,
3. een stagebegeleider van een pabo die stagiaires begeleidt op basisscholen in landelijke omgeving;
4. een startende leerkracht die afkomstig is uit een dorp en sinds dit schooljaar werkt op een grote basisschool (800 leerlingen) in een stad in de regio oost.

In de interviews hebben we de vijf factoren uit de deskresearch geïntroduceerd en op een open manier uitgenodigd om vanuit persoonlijke ervaring en expertise te reageren op de factoren en te vertellen of zij die herkennen en hoe zij daar in hun werk mee omgaan. De interviews zijn opgenomen en vervolgens uitgewerkt.¹

Resultaten

1. Beschikbaarheid voorzieningen

We hebben de eerste factor ‘beschikbaarheid van voorzieningen’ in de gesprekken met de geïnterviewden uitgesplitst in drie verschillende typen voorzieningen: de beschikbaarheid van

- a) speciaal onderwijs en plusklassen,
- b) culturele voorzieningen en
- c) vo-scholen.

Speciaal onderwijs en plusklassen

De schoolbestuurder ziet dat op de scholen onder haar bestuur maar weinig kinderen naar het speciaal onderwijs worden doorverwezen (ter illustratie: één leerling in het hele vorige schooljaar). Ze denkt dat de afstand hierbij een rol speelt. “Ouders vinden het een flinke stap om hun kind naar het speciaal onderwijs te sturen als dat een grote reisafstand met zich meebrengt. Als een so-school [school voor speciaal onderwijs] om de hoek is gevestigd, is de drempel lager om te zeggen ‘dat is echt een betere plek voor dit kind.’” Maar ze beschouwt dit ook niet per se als een probleem: “Geen enkel kind is er minder op geworden door hoge

¹ In deze working paper hebben we ervoor gekozen de respondenten vooral zelf aan het woord te laten en geven we dus veel citaten. Een enkele keer hebben we ter verduidelijking zo’n citaat aangevuld met enige informatie uit de context, onze aanvulling staat dan tussen [vierkante haken].

verwachtingen.” Ze voegt daaraan toe dat het voor de sociaal-emotionele ontwikkeling wellicht juist goed is om een kind in een veilige als in bekende omgeving te houden.

De schooldirecteur van de kleine basisschool heeft te maken met een toenemende instroom van leerlingen uit omliggende dorpen “die het op een andere school niet redden”. Vaak zijn het kinderen bij wie het niet zo goed gaat op een grotere school, en dan willen de ouders het toch proberen op een kleinere school. Daardoor groeide zijn school in drie jaar tijd van 60 naar 85 leerlingen. Hij vertelt daarover: “We krijgen vaak kinderen binnen waarvan wij zeggen ‘we willen het proberen en we denken dat we het kunnen’, maar het zijn nooit kinderen die uitstromen naar het vwo. Het zijn kinderen die uitstromen naar vmbo-basis.” Ouders van kinderen die extra zorg of ondersteuning nodig hebben, zeggen voor de school te kiezen omdat die klein is en omdat de sfeer goed is. Ouders verdiepen zich volgens de directeur meestal niet in inspectierapporten, ze gaan op hun gevoel af.

Als veel kinderen met een ondersteuningsbehoefte op een reguliere basisschool blijven, zoals de schoolbestuurder en de directeur hierboven beschrijven, heeft dat gevolgen voor de andere kinderen in de klas. De basisschooldirecteur merkt dat sommige ouders zich daar wel eens zorgen om maken: “We hebben te maken met ouders die vragen waarom die kinderen in die groep komen, want ze zien opeens dat daar veel meer aandacht voor nodig is en hun dochter of zoon heeft die aandacht ook nodig. Een leerkracht moet nu eenmaal haar aandacht verdelen.”

De geïnterviewde bestuurder vertelt hoe kleine scholen kunnen samenwerken om de goed presterende leerlingen te bedienen. Binnen haar stichting bestaat er een plusklas van ongeveer dertig leerlingen, afkomstig zijn van alle vijf scholen binnen het bestuur. Die klas komt één keer in de week samen in de bibliotheek van een van de dorpen. “Ik denk dus dat we juist die bovenkant wel heel erg benadrukken en dat ouders dat ook wel als meerwaarde zien.”

Op de kleine school van de schooldirecteur zijn ook plusgroepen en twee leerkrachten hebben een hoogbegaafdheidstraining gevolgd. “Maar daar is weer het punt dat een kleine school niet te hoge eisen aan zo’n plusgroep kan stellen. Want dan houd je geen plusgroep meer over. Een grotere school zal veel meer kinderen hebben met bijvoorbeeld een score van 120, waar wij er misschien twee van hebben. Dus we moeten die lat lager leggen. Daarom zijn de niveauverschillen in onze plusgroep ook weer groter. Bij ons zitten ook kinderen die misschien uitstromen naar tl al snel in zo’n plusgroep, samen met de vwo-leerlingen.”

Culturele voorzieningen

In landelijke gebieden komen culturele organisaties vaak naar de scholen toe, vertelt de

schoolbestuurder. Zij ervaart de afstand tot culturele voorzieningen daardoor niet direct als probleem. De schooldirecteur vertelt dat zijn school er bewust voor kiest zelf veel aan cultuureducatie te doen: er is een cultuurcoördinator, een muziekdocent en leerlingen bezoeken regelmatig theatervoorstellingen in de buurt. Dat vindt hij belangrijk, omdat de meeste ouders de afstand tot culturele voorzieningen bezwaarlijk vinden. [Naam dichtbij gelegen stad] is al snel ver weg.” Ook de stagebegeleider benoemt de rol van de ouders. Hij constateert dat het voor kinderen uit een dorp die bijvoorbeeld op ballet willen, qua afstand best mogelijk is om in de stad op balletles te gaan. Maar ze hebben dan wel iemand nodig die ze haalt en brengt. Oftewel: ouders moeten het belangrijk genoeg vinden, kunnen betalen en in de gelegenheid zijn om dat te doen. “Dat zijn dus belangrijkere factoren dan of je nou in een landelijk gebied woont of niet. Het gaat veel meer om de omstandigheden van een gezin.”

De leerkracht ziet verschillen tussen het dorp waar hij zelf op school zat en de school in de provinciestad waar hij nu les geeft. Op zijn huidige school lopen muziek- en kunstdocenten rond, maar van zijn eigen basisschool herinnert hij zich niet echt iets cultureels. “Er zijn daar gewoon weinig voorzieningen in de buurt en je gaat niet zo snel met 30 kinderen naar [Naam dichtbij gelegen groter dorp] fietsen, al was dat helemaal niet zo ver. Ik weet niet zozeer of het echt een probleem is, maar ik denk wel dat het moeilijker wordt door die omstandigheden.”

Bereikbaarheid vo-scholen

Volgens de respondenten kunnen leerlingen in verreweg de meeste gevallen met de fiets de vo-school van hun keuze bereiken. De stagebegeleider vertelt: “Tegenwoordig gaan veel kinderen uit de dorpen op de elektrische fiets naar het vo in Zwolle of Deventer. Ze moeten er wel veilig kunnen komen. De infrastructuur is dus soms een issue. Je kunt overal vrij eenvoudig komen, maar het moet wel veilig zijn om jongere kinderen in het donker in de ochtend buiten het dorp te laten fietsen.”

De schoolbestuurder ziet dat er een vrij hoog percentage leerlingen op de scholen onder haar bestuur naar vmbo-groen gaat, omdat de vmbo-groen school dichtbij is. “Dat is natuurlijk wel wat meer de onderkant van het voortgezet onderwijs. Veel kinderen die ook wel de mavo aan zouden kunnen, kiezen dan toch voor de veiligheid, de bekende omgeving. Niet alleen qua afstand, maar ook omdat het een vrij traditionele, witte school is.”

2. Schooladviezen aan het einde van de basisschool

De schoolbestuurder en de schooldirecteur beschrijven hoe leerkrachten op hun scholen streven naar het geven van passende adviezen voor het voortgezet onderwijs. Onderadvisering wordt volgens hen getracht te voorkomen door in het team over de adviezen te praten. Dat is gemakkelijk te realiseren op een kleine school omdat iedereen elkaar kent. “Daardoor wordt het dus een breed gedragen advies,” vertelt de bestuurder, “we zeggen hier ook altijd dat de leerlingen van iedereen zijn en niet alleen van de leerkracht van groep 8. Een advies dat door meerdere leerkrachten wordt gegeven, voorkomt dat een klik met een bepaalde leerkracht te veel invloed heeft.” Ook de schooldirecteur vertelt dat er altijd overleg in het team is over de schooladviezen. “Als we twijfelen ronden we altijd af naar boven, zodat kinderen toch de kans krijgen. Zeker op het moment dat de eindtoets hoger uitvalt.”

De stagebegeleider denkt niet dat onderadvisering op scholen in landelijk gebied vaker voorkomt dan op scholen in stedelijk gebied: “Als je mij zou vragen of dat in de top 3 van de problemen [waar scholen in landelijk gebied mee te maken hebben] staat, zou ik echt nee zeggen.” Hij vraagt zich af of onderadvisering speelt in zijn werkgebied: “Op de scholen waar ik kom is het [onderadvisering] niet zo’n issue eigenlijk, ik hoor er niet zoveel over. Soms heb ik wel een beetje het idee dat het iets is van het westen.”

Toch kan hij zich tegelijkertijd wel voorstellen dat leerkrachten bij sommige leerlingen hun thuissituatie betrekken bij het advies en dan voor de zekerheid niet dat hogere niveau adviseren. Maar dat geldt zowel voor ouders op het stad als op het platteland.

De leerkracht had als kind zelf te maken met onderadvisering. “Ik had een Cito-score voor havo, maar ik kreeg uiteindelijk wel een mavo-advies. Ik ben uiteindelijk havo gaan doen en daar ben ik heel makkelijk doorheen gerold. Mijn zusje had eigenlijk precies hetzelfde en die gaat binnenkort een universitaire studie doen.”

3. Verwachtingen van ouders en leerkrachten.

De respondenten benoemen in de gesprekken met name de lage verwachtingen die sommige ouders hebben. “De houding van ‘vmbo is goed genoeg’ is er denk ik meer bij sommige ouders dan bij de leerkrachten en de school” vertelt de stagebegeleider. “Je hebt hier natuurlijk ouders die het onderwijsniveau belangrijk vinden, maar er zijn ook genoeg ouders die er niet zo achteraan zitten. Bijvoorbeeld: voor ouders uit de arme gebieden rond [Naam dorp], echte arbeidersgezinnen, stel je heel veel voor als je veel met je handen kunt doen in plaats van dat je een hoog onderwijsniveau doet.” De schooldirecteur benoemt hetzelfde verschijnsel: “Je hoort wel eens in de media dat ouders er echt bovenop zitten om hun kind zo hoog mogelijk te laten uitstromen. Dat zien wij juist helemaal niet. Wij moeten vaak

ouders stimuleren, als wij denken dat een kind een hoger niveau wel aankan. Regelmatig horen we ouders zeggen dat ze zelf toch ook met de handen werken en dat ze het prima vinden als hun kind dat ook gaat doen. Dan moeten we nog wel eens flink doorpraten. Dan zeggen we: 'met z'n handen werken kan hij altijd later nog doen'. Regelmatig gaan ouders daar wel in mee. Maar wij zien dus niet vaak dat ouders zeggen dat het hoger moet. De leerkrachten zelf zijn daar wel bewust mee bezig."

De schoolbestuurder ziet ook dat er verschillen tussen ouders zijn op de scholen die onder haar schoolbestuur vallen. Ze herkent de lage ambities voor sommige van de schoolpopulaties wel, maar voor andere niet. "Op een van de scholen zitten veel kinderen met hoogopgeleide ouders, daar hebben de ouders hele hoge verwachtingen van hun kinderen." De bestuurder twijfelt soms of de leerkrachten voldoende beseffen dat zij er zelf echt toe doen, dat de leerkracht bepalend is voor de leerlingresultaten: "Ze zeggen dan als iets niet lukt dat het aan de leerling ligt, in plaats van dat ze zich realiseren dat het echt uitmaakt wat ze zelf op een schooldag doen in de klas."

De leerkracht heeft op z'n huidige school vaak te maken met ouders die hoge verwachtingen hebben. "Ik merkte dat de ouders hier in de stad wel wat kritischer en veeleisender zijn dan dat ik zelf gewend ben van school vroeger. Er kwamen aan het begin van het schooljaar, na een paar weken, al ouders vragen naar de cijfers! Ik denk dat dat hier op school wel meer speelt dan dat ik dat vroeger heb gehad. Ik weet dat mijn moeder niet zoveel gaf om mijn cijfers, als ik het maar leuk had op school."

4. Lokale eisen van de arbeidsmarkt

De respondenten zijn alle vier werkzaam in of rond het basisonderwijs. Ze hebben naar eigen zeggen dan ook niet zo'n goed zicht op de vraag of keuzes voor opleiding en beroep worden beïnvloed door de arbeidsmarkt. Ze herkennen wel de invloed van de historie van de (meer praktijkgerichte) arbeidsmarkt in de regio en het feit dat veel ouders een praktisch beroep hebben.

Zo vertelt de schooldirecteur: "Wat de beweegredenen zijn om een bepaalde vervolgopleiding te kiezen op het moment dat een leerling rond de achttien jaar is, vind ik moeilijk inschatten. Veel mensen zijn hier wel gericht op het dorp en de nabije omgeving. Dan ligt een praktische opleiding meer voor de hand." De schoolbestuurder noemt ook het belang van de factor nabijheid. Zij denkt dat vooral deze nabijheid een rol speelt bij het kiezen van een vo-school en dat veel leerlingen van haar basisscholen naar vmbo-groen gaan (zie factor 1). Ze ziet dat niet zozeer als een keuze die wordt gemaakt met het oog op de arbeidsmarkt.

De stagebegeleider vertelt dat er “heel veel behoefte aan minder hogeschoolden is” en denkt dat in gezinnen waarvan de vader en moeder met de handen aan de slag zijn, tegen de kinderen al gauw wordt gezegd dat ze ook maar zo’n soort vak moeten leren. “Ik zou me wel kunnen voorstellen dat dat in een landelijke omgeving meer of eerder wordt gezegd dan in een stedelijk gebied.”

Ook de leerkracht herkent de invloed van de meer praktijkgerichte arbeidsmarkt in de regio en vermeldt dat hij als kind vooral de meer praktische beroepen kende. “Vroeger moesten we altijd een spreekbeurt geven en die gingen eigenlijk altijd over de standaard beroepen. Dan vertelde iemand dat zijn vader bakker of boer was, toch meer de laag opgeleide beroepen. Daar wist ik dus eigenlijk best veel over. Pas later op de havo en toen ik ging studeren merkte ik dat er heel veel beroepen bestaan waar ik nog nooit van had gehoord.”

5. Onderwijskwaliteit

De geïnterviewden brengen een aantal onderwerpen ter sprake, die te maken hebben met het bieden van kwalitatief goed onderwijs op kleine scholen in landelijk gebied.

Specialismen

De schoolbestuurder noemt het lastig om op een kleine school een intern begeleider (ib’er), taal- of rekencoördinator te benoemen, want er zijn weinige ambulante uren beschikbaar. Het volgen van de benodigde opleiding is niet makkelijk te regelen, want leerkrachten kunnen moeilijk een dag weg: “Er is geen back-up en er zijn weinig invallers. In de stad is er soms dubbele bezetting op een groep, dan is de situatie heel anders.” Ze concludeert: “Bepaalde specialismen zijn er wel, maar beperkt - en als er dan iemand weggaat, is het specialisme ook meteen weer weg.”

De leerkracht vertelt: “De reken- en taalcoördinatoren en ib’ers bij mij op school hebben daar allemaal een bepaalde scholing voor gehad, ze hebben daar echt voor geleerd. Een vriend van mij wordt binnenkort ict’er op een kleine dorpsschool. Hij heeft daar helemaal niet voor geleerd, maar kreeg die taak ‘omdat hij nog jong is’. Ik denk dat je er in de stad meer voor moet hebben gedaan om zo’n functie te krijgen.”

De schooldirecteur heeft wel meegemaakt dat een leerkracht van zijn school vertrok en bewust voor een grotere school van een grotere vereniging koos omdat ze daar meer kansen had.

Professionalisering van een team

Professionalisering van een team is op kleine scholen niet altijd eenvoudig te realiseren. Een training voor een klein team is even duur als een training voor groot team, maar dat maakt de kosten voor een training voor een klein team dus relatief gezien duur. Het is een optie om met teams van verschillende scholen samen een scholing te volgen, maar dat lukt niet altijd “want iedere school loopt toch zijn eigen traject.”

De leerkracht bevestigt dat beeld. “We hebben hier [op een grote school in de stad] studiedagen en die zijn soms heel theoretisch, we gaan dan echt een hele dag zelf wat leren in plaats van dat je bezig gaat voor je eigen klas. Ik denk dat in de stad wat meer gekeken wordt naar de ontwikkeling van de leerkracht en niet alleen maar van de leerling.”

Recht doen aan verschillen tussen leerlingen

Voor een leerkracht is het bijna niet te doen om zowel recht te doen aan de niveaus van de groepen (op kleine scholen vaak combinatiegroepen, bijvoorbeeld groep 3 en 4), als aan de individuele behoeften van de leerlingen binnen een jaargroep. Soms wordt de oplossing gevonden in het aanstellen van veel onderwijsassistenten. “Dat is een goedkope manier om ambulante tijd creëren” vertelt de schoolbestuurder. “De onderwijsassistenten zijn de extra handen in de groep die het mogelijk maken om de kinderen zowel aan de bovenkant als aan de onderkant eruit te liften. Op hele kleine scholen geldt: kinderen zijn misschien wel wat beter in beeld, maar of je altijd tegemoet kunt komen aan de onderwijsbehoeftes, dat vind ik een spannende.”

Kwaliteit leerkrachten

De stagebegeleider ziet niet zo’n verschil in kwaliteit van leerkrachten in landelijk en stedelijk gebied. Maar de leerkracht ziet die verschillen wel degelijk. “Ik denk dat er in de dorpjes minder gekeken wordt naar de kwaliteit van het onderwijs. Ik heb op de school waar ik nu werk bijvoorbeeld ieder jaar een functioneringsgesprek. Een paar keer per jaar komen ze in de klas kijken, vooral nu ik startend ben. Ze letten op hoe ik lesgeef, hoe de sfeer in de klas is en hoe ik het didactisch voor elkaar heb, en daar word ik dan op beoordeeld. Er wordt ook echt gekeken of groep 4 bijvoorbeeld met lezen niet onder het landelijke gemiddelde komt. Dan zoeken ze naar waar het fout gaat en er wordt extreem naar oplossingen gezocht.” (...) “Een goede vriend van mij is ook net afgestudeerd en werkt nu op een kleine dorpsschool. Ik hoor van hem dat het vaak ook oudere leerkrachten zijn in die dorpjes. Zij willen niet echt meer leren, zij doen dit al dertig jaar zo dus waarom zouden zij het niet goed doen? Zij hebben al zo veel ervaring en ik denk dat er dan wat makkelijker door de vingers gekeken wordt, omdat er ook weinig ontwikkeling is binnen het team. Mijn vriend zegt ook dat ze alleen een keer per jaar een gesprekje hebben en dat is het.”

De schoolbestuurder constateert dat de directeursprofielen verschillen tussen stedelijk en landelijk gebied. Ze ziet dat in het westen steeds meer directeuren komen die zelf geen

onderwijsbevoegdheid hebben, en daardoor op een heel andere manier directeur zijn: “Bij ons wordt van een directeur verwacht dat die een vliegende keep is en dus ook voor een groep gaat staan als dat nodig is.”

Bestuursmodel

De schooldirecteur wijst op het schoolbestuur als factor van belang. “Ik zie de kwaliteit van het onderwijs niet als een risico bij een kleine school, de Inspectie heeft me daar ook nog nooit iets over gemeld. De schooldirecteur wijst op het schoolbestuur als factor van belang. “Ik zie de kwaliteit van het onderwijs niet als een risico van een kleine school, de Inspectie heeft me daar ook nog nooit iets over gemeld. Maar het bestuursmodel speelt wel een rol. Er zijn in de regio veel eenpitters, besturen die slechts over één school gaan en die volledig bestaan uit ouders. Ouders hebben natuurlijk niet veel expertise over het onderwijs. Dat is iets om rekening mee te houden.’ Grote besturen hebben volgens hem ook zo hun nadelen: “Tegenwoordig zijn - doordat alle scholen en verenigingen zo groot zijn - de bestuurders op een grote afstand zijn gekomen van het onderwijs. Ze hebben helemaal geen zicht meer op wat er nou eigenlijk gebeurt in een groep en welke leerkrachten ze onder hun hoede hebben. Als éénpitter zijn alle lijntjes veel korter. Als directeur kan ik veel beter het overzicht houden en zie ik welke behoeften er zijn. Op het moment dat er iets veranderd moet worden, doen we dat. Dan hoeven we niet verantwoording af te leggen aan een bovenschoolse directeur, die daar nog eens een paar weken over moet nadenken.”

Rol gemeente

De stagebegeleider noemt nog het verschil in wat gemeentes doen aan onderwijs en hoeveel geld ze daarvoor vrij maken. De studenten die hij opleidt zijn soms verbaasd wat er in bijvoorbeeld Amsterdam allemaal mogelijk is op het gebied van cultuureducatie, dankzij gemeentelijke subsidies.

Bij gemeenten in landelijke gebieden speelt de bredere sociale functie van de school een duidelijke rol binnen de gemeente. Zo vertelt de schoolbestuurder dat in een lokale gemeente scholen tot 51 leerlingen in stand worden gehouden. Niet alleen in het belang van het kind, maar ook in het belang van een dorp als geheel: “zodra een school uit een dorp weg is, is vaak ook de saamhorigheid weg.”

Overige inzichten

Tot slot: in de gesprekken zijn ook zaken benoemd die niet onder de vijf factoren vallen, maar toch relevant zijn om te benoemen in deze working paper.

Regio oost: niet over een kam scheren

We spreken in deze verkenning over landelijk gebied in de regio oost. Maar ook binnen deze regio bestaan grote verschillen tussen de dorpen en gebieden. De school van de geïnterviewde directeur staat bijvoorbeeld in een gebied dat van oudsher al gekenmerkt wordt door armoede. Op enkele scholen van de schoolbestuurder, die tegen een stad aan liggen, is armoede een minder nijpend probleem. Kortom, “het ene gebied is het andere niet. In sommige dorpen heb je echt nog veel armoede. Maar je hebt ook dorpen met een prachtige school en met een gegoede burgerij of mensen die uit het westen hier naartoe komen en hier de huizen weggapen. De mensen die in landelijke gebieden wonen, zijn echt niet allemaal hetzelfde” aldus de stagebegeleider.

Geen last van lerarentekort

De schoolbestuurder heeft op haar scholen nog geen last van het lerarentekort, ze denkt dat dat te maken heeft met de kleinschaligheid: kleine scholen met een vrij makkelijke populatie. Dat is aantrekkelijk voor veel leerkrachten. Anderzijds is de werkdruk wel relatief hoog op een kleine school: leerkrachten hebben minder collega's om alle taken die gedaan moeten worden uit te voeren. “Het komt heel erg op de individuele kwaliteiten van een leerkracht neer.” De geïnterviewde directeur vertelt dat het schoolteam het lerarentekort opvangt. “We hebben heel veel leerkrachten op school lopen. Ik heb elke dag een leerkracht over, die niet voor de groep staat. Als ik dat vertel aan bestuurders van grotere verenigingen vragen ze zich altijd af hoe we dat dan betalen. Nou, wij hoeven niet te betalen voor bovenschoolse directeurs en administratieve medewerkers, dat hebben wij allemaal niet. Het geld gaat rechtstreeks naar de klassen toe en dat wordt besteed aan de kinderen in die groepen.”

Sociaal vangnet

De schoolbestuurder denkt dat het sociale vangnet een voordeel is van opgroeien en naar school gaan in een landelijke omgeving. Schrijnende gevallen zoals kinderen die zonder ontbijt naar school gaan, meldingen bij Veilig Thuis, schulden, komen niet vaak voor. “Dat heeft ook met kansengelijkheid te maken.” Er wordt onderling meer opgelost en ook de kerk staat bijvoorbeeld dicht bij de school aan. De diaconie springt eerder in, de school geeft ook wel seintjes richting de kerk als er ergens financiële problemen zijn bij een bepaalde leerling thuis. “In landelijke gebieden help je elkaar heel erg. Dat is positief, het is een warme omgeving.”

Financiële problemen bij ouders

De schooldirecteur heeft kinderen op school uit gezinnen die worstelen met armoedeproblematiek. “Als het financieel thuis niet goed gaat, heeft dat ook weer consequenties voor de leerresultaten van de kinderen op school. We hebben bijvoorbeeld in de lockdown-periodes heel veel kinderen naar school toegehaald om dat soort redenen. Dat

wij al denken dat het beter is als ze naar school komen, zonder dat ouders iets zeggen. Op een gegeven moment hadden we bijna de helft van de kinderen hier op school zitten. Het is heel erg moeilijk om te bepalen hoe we als school om moeten gaan met financiële problemen thuis. Daar heb ik ook niet echt een oplossing voor.”

Beantwoording onderzoeksvraag

We hebben vier onderwijsprofessionals gevraagd hoe zij omgaan met de vijf factoren die volgens onze deskresearch een rol spelen bij verschillen in onderwijskansen tussen leerlingen die naar school gaan in een stedelijke omgeving en leerlingen die naar school gaan in een landelijke omgeving. Met behulp van de informatie uit de gesprekken beantwoorden we in deze paragraaf de onderzoeksvraag: ‘Herkennen professionals uit het basisonderwijs in Oost-Nederland (Overijssel en Gelderland) de in de deskresearch genoemde vijf factoren en hoe gaan zij daar mee om?’

Enerzijds bleek uit de gesprekken over de bewuste factoren dat de geïnterviewden proberen te voorkomen dat basisschoolleerlingen in landelijke gebieden in Overijssel en Gelderland minder kansen krijgen dan leerlingen die opgroeien in een stedelijke omgeving. Dat doen ze bijvoorbeeld door:

- op school bewust veel aandacht te besteden aan cultuureducatie;
- gezamenlijke plusklassen op te richten voor kinderen van verschillende scholen binnen een bestuur. Maar op zogenaamde éénpitter-scholen is dat lastig: vanwege het kleine aantal leerlingen is het dan vaak niet haalbaar een plusklas te vullen met leerlingen van hetzelfde niveau en moet de lat lager gelegd worden;
- onder advisering te voorkomen door schooladviezen op te stellen in gezamenlijk overleg met het team, in plaats van door de leerkracht van groep 8 alleen;
- met ouders in gesprek te gaan als ze vinden dat een leerling een hoger niveau aankan dan de ouders denken;
- onderwijsassistenten aan te stellen als ‘extra handen in de klas’. Zij kunnen de leerkrachten van combinatiegroepen ondersteunen bij het recht doen aan verschillen tussen leerlingen.

Anderzijds gaven de respondenten ook voorbeelden van situaties of omstandigheden rond de vijf factoren die moeilijk te bestrijden zijn. Ze noemen onder andere dat:

- het moeite kost om in een klein team specifieke taken en functies te beleggen, zoals een taal-, lees- of rekencoördinator;
- recht doen aan de verschillen tussen leerlingen op kleinere scholen een uitdaging is en niet altijd lukt;

- professionalisering van een team op een kleine school relatief duur is: een training voor een klein team is net zo duur als voor een groot team;
- reisafstand en thuisnabijheid een rol speelt bij de keuze voor speciaal onderwijs of voortgezet onderwijs. Kinderen worden minder snel doorverwezen naar of aangemeld bij het speciaal onderwijs als dat ver weg is. Een vmbo-groen-school in de buurt wordt eerder gekozen dan een tl-school die verder weg staat;
- het bestuur van éénpitter-scholen (die veel voorkomen in de regio) vaak wordt gevormd door ouders zonder specifieke expertise op het gebied van onderwijs. Het is de vraag of zo'n bestuur in staat is om kritisch mee te denken over keuzes die op de school gemaakt worden.

Tot slot: alle professionals benoemen – zij het op verschillende manieren - het waarden van en zoeken naar “veiligheid” als een belangrijke beweegreden bij het maken van onderwijsgerelateerde keuzes in de regio. Het gaat daarbij vooral om sociale veiligheid, als in een vertrouwde sociale omgeving. Veiligheid is een belangrijk argument bij het kiezen van een vo-school (dichtbij huis, vertrouwde leerling- en ouderpopulatie), bij het kiezen van een studie (het liefst dichtbij huis of thuis blijven wonen) en, als dat aan de orde is, bij de keuze voor speciaal onderwijs (dichtbij huis, vertrouwde omgeving). Ook veiligheid in het verkeer is van belang: het moet veilig zijn om kinderen naar een vo-school in een of twee dorpen verderop te laten fietsen.

Reflectie en hoe verder?

Deze working paper is een eerste aanzet om meer inzicht te krijgen in of en hoe kansenongelijkheid ervaren wordt in het oosten van Nederland. In deze working paper hebben we ervoor gekozen de respondenten vooral zelf aan het woord te laten en geven we dus veel citaten. Om zo de ervaringen van de respondenten – hun eigen percepties - zo direct mogelijk weer te geven. Er zijn door respondenten veel punten genoemd die reden geven tot verder onderzoek en meer verdiepende gesprekken. Want wat betekent bijvoorbeeld het grote belang dat gehecht wordt aan “veiligheid” bij de schoolkeuze – oftewel thuisnabij met de daarbijbehorende ambities en voorzieningen – voor de ontwikkeling en kansen van kinderen en jongeren op de langere termijn? Staat het dat niet juist in de weg? En hoewel uit diverse databronnen blijkt dat onder advisering vaak voorkomt in het oosten van Nederland, geeft de meerderheid van de gesproken onderwijsprofessionals aan dit niet goed te herkennen. Wellicht zijn docenten zich minder bewust van hun eigen rol bij de leerlingresultaten. Of zijn het de minder op theoretisch onderwijs gerichte ambities van de ouders die hierin doorslaggevend zijn? Deze ogenschijnlijke tegenstelling tussen cijfers en beleving rondom onder advisering en andere kwesties vraagt om meer onderzoek.

De gesprekken met de vier onderwijsprofessionals zijn een waardevolle start voor uitgebreider onderzoek naar onderwijsongelijkheid in de regio Oost-Nederland. Natuurlijk moeten er nog meer verdiepende gesprekken gevoerd worden met onderwijsprofessionals op diverse niveau's. Daarnaast zijn er diverse zeer relevante betrokkenen – zoals ouders, jongeren, werkgevers – nog niet gesproken. Kortom, deze working paper is een handvat voor verder onderzoek naar en gesprekken over onderwijsongelijkheid in Oost-Nederland.